

ETHICA. ORDINE GEOMETRICO DEMONSTRATA, ET...

*"Alors un petit Juif au long nez, au teint blême,
Pauvre, mais, satisfait, pensif et retiré,
Esprit subtil et creux, moins lu que célébré,
Caché sous le manteau de Descartes son maître,
Marchant à pas comptés, s'approcha du grand Être:
"Pardonnez-moi, dit-il en lui parlant tout bas,
Mais je pense, entre nous, que vous n'existez pas."*

.....

Voltaire

I.

V *Etiki* Spinoza le redkokje *nomen et cognomen* omenja zagovornike ali utemeljitelje naukov, s katerimi se sam ne strinja in jih posredno ali neposredno kritizira. Ni pretirano reči celo, da je Spinozi tuje uperjanje osti svojih misli v drugače misleče. Najmočnejši argument, na katerega se ta trditev lahko sklicuje, je brez dvoma dokazovanje "*more geometrico*", ki razvija *Etiko*: zdi se, da je razvijanje filozofskih vprašanj "na način geometrov" pristop, ki s svojim genetičnim principom odpravlja možnost neposredne navzočnosti polemične razsežnosti.

Še več, zdi se, da metoda Evklidove geometrije povsem odpravi tudi notranjo dialoškost filozofskega monologa, disput med tezami, ugovori nanje in njihovim ponovnim pobijanjem, ki je oživiljal sholastično filozofijo in tudi v XVII. stoletju še ni zamrl. O njegovi vitalnosti za časa Spinoze zgovorno priča notranja struktura *Meditacij z Odgovori na ugovore* vred in deli *Kratke razprave*, zgodnjega Spinozovega dela, ki so bili napisani

v obliki dialoga. Če ustroj *Etike* sledi zgledu Evklidove geometrije, terja v svojem izhodišču sklop neposredno resničnih trditvev, ki postanejo podlaga vsega, kar iz njih sledi. V *Etiki* so te neposredno resnične trditve, na katere se naslanjajo dokazi, predvsem definicije in aksiomi.

Že na tem mestu je treba prvič korigirati utesnjujočo podobo diskurzivnosti *Etike*, ki v njej vidi misel, čez in čez prepojeno z absolutom, misel, ki začenja z resničnim in iz njega ne izstopi. Geometrijski dokazi se opirajo predvsem na definicije in aksiome, vendar ne izključno nanje: *Etika* postavlja definicije in aksiome za izključne antecedense dokazov prvega, četrtega in petega dela *Etike*, sredi drugega in na začetku tretjega pa se sklopu uvodnih definicij in aksiomov pridruži še skupina šestih postulatov o naravi človeškega telesa, ki so že od 14. propozicije dalje tako kot definicije in aksiomi premise dokaznega postopka, katerih diskurzivne učinke lahko - struktura *Etike* to le še bolj poudari - spremljamo vse do sklepnih propozicij *Etike*. Pri tem postulati ostajajo postulati: samo formalni način njihove vključitve v strukturo dokazovanja jih izenači s statusom definicij in aksiomov, njihova spoznavna vrednost ostaja slej ko prej povsem različna. Pogled na razgibano strukturo drugega dela *Etike* pokaže, da šest postulatov o človeškem telesu nastopi po sklopu aksiomov o telesih nasploh. Oba sklopa po dokazu 13. propozicije prelamljata na dva dela enotnost dedukcije narave in izvora duha. Obenem s prekinitvijo enotnega deduktivnega toka, ki prejme nove določilnice, razpade tudi sama enotnost preloma: v njem je na delu razcep na nujno resnične aksiome, ki prinašajo temelje fizike, in na postulate, ki so podlaga teoriji imaginacije, pri čemer slednji brez glasnih napovedi uvajajo nekakšne fizikalne temelje anatomije človeškega telesa, poseben predmet in posebno vednost, ki presega okvirje univerzalne fizike in s tem

ogroža njeno univerzalno veljavo: telo, o katerem se vsi radi strinjamo, da se izmika univerzalni veljavi fizikalnih zakonitosti je seveda naše "lastno telo", nezvedljiv medij vseh zaznav drugih teles. Spričo univerzalne narave svojega mediiranja ostane "lastno telo" lahko tudi prezrto. Evfemizem je reči, da odnos duha in telesa, vodenje "svojega telesa" po "nareku razuma", in narobe, telesno določanje duha, zgolj "ena od velikih tem novoveške filozofije". V *Etiki*, ki navkljub nedvoumnemu naslovu ne ostaja predvsem metafizika ali fizika, je to ključno vprašanje.

Točka, na kateri je Descartes omahoval med voluntarističnimi in mehanicističnimi rešitvami, v Spinozi najde zelo previdnega analitika. Trditvi, ki ju lahko postavimo v izhodišče Spinozovega pojmovanja telesa, namreč, da "imamo le zelo zmedeno spoznavo svojega telesa",¹ ker nam je ideja telesa dana le prek idej njegovih afekcij, le-te pa nujno vsebujejo idejo narave telesa, ki ga aficira in njegovo lastno idejo, pri čemer nam meja med obema ni neposredno dana, in trditev, da "doslej ni še nihče določil, kaj zmore telo, se pravi, izkušnja ni še doslej nikogar poučila o tem, kaj more telo storiti samo po zakonih svoje narave, kolikor se le-ta opazuje kot telesna narava, in česa ne more storiti, če ni določeno od duha",² nam dokazujejo, da je človeško telo in ne morda bog enigmatski objekt, ki nam ga v premislek ponuja *Etika*: o njegovem delovanju nam more Spinoza povedati manj gotovega kot o delovanju boga ali in duha, če ta za delovanje ni določen od telesa. Grobo rečeno, nespoznavnost Descartesovega boga, izvzetega nujnosti, ki jo spoznava človeški um, in njegov pristanek na vodljivost telesa po sklepu duha, pri Spinozi zamenjata mesti: bog deluje skladno z zakonitostmi, ki jih odkriva človeški um, načinov, kako na naše telo vplivajo druga telesa, in narobe, kako naše telo vpliva nanje, pa je za Spinozo nepregledno veliko. Zato so trditve o človeškem telesu v *Etiki* le podmene, za katere Spinoza lahko samo upa, da ne vsebujejo česa takega, česar ne bi potrjevala izkušnja.

Ob neposredno resničnih definicijah in aksiomih kot premise dokaznega postopka od drugega dela *Etike* dalje nastopajo tudi

postulati, indici dejanskega pogoja in čeri obenem, na katerega zadene nauk o dobrem. Delovanje vsebine postulatov od sredine drugega dela dalje začrta natančne meje pojmovanju, po katerem Spinozova vednost ne stopi iz kroga resničnega, v njem začenja in se v njem sklene; če je telo matematizirane fizike privesek uma, potem je "lastno telo" notranji rob tega diskurza konformnosti notranjega in zunanjega, ko um v duhu odkrije nekaj, kar je njemu bolj tuje od vsake umu prienačne fizikalne zunanosti. Postulati, ki podajo predpostavke razumevanja izkušnje moči idej afekcij telesa, po katerih duh edino spozna svoje telo, zaznamujejo notranji rob poskusa univerzalizacije diskurza umnosti, ki si prizadeva za uskladitev metafizike in fizike. Poleg definicij, aksiomov in njihovih nasledkov v silogističnih triangulacijah dokaznega postopka *Etike* krožijo tudi postulati, ki zadevajo človeško telo.

* * *

Kratka digresija na samem začetku ni bila zaman. Njen izkupiček lahko strnemo v zahtevo po branju *Etike*, ki ji ne vsiljuje interpretativnega modela *pars pro toto*, po katerem bi zadostovalo branje njenega prvega dela, da bi razumeli njeno strukturo v celoti. Struktura njene razgrnitve je dovolj razgibana, da prepreči branje, v katerem bi *De Deo* lahko nastopal kot *pars totalis*, čeravno se zdi, da je prav "dokazovanje na način geometrov" za takšno vrsto branja kot nalašč. Spinozovi načelni zadržki pri postavitvi fizikalnih temeljev njegovi "antropologiji" pričajo o tem, da definicijska eksplikacija bistva boga na začetku prvega dela še ne pomeni jasnih in razločnih spoznanj o vsem, kar nujno sledi iz njegovega neskončnega bistva. Teološko-kozmoški determinizem prvega dela v drugem nadomesti oris samoprevar subjektivizacije, življenja naravne zavesti sredi zelo zmedenih spoznav svojega telesa, ki so, "kolikor se nanašajo le na človeškega duha, kakor sklepi brez premis".³ Vse, kar v *Etiki*

sledi, ni drugega kot tkanje teh dveh izhodišč v kristalinsko strukturo razmerij, ki pokaže, kako je mogoče, kljub "zdajšnjemu in vrojenemu stanju nevednosti",⁴ ujetosti v valovanja afekcij, ki nam jih vsiljujejo nepredvidljiva telesna srečanja, in ki - dokler traja telo - nikoli niso povsem odpravljiva, doseči stanje duha, ki je skladno z nujnostjo po kateri deluje narava.

Čeprav drži, da nadaljevanje *Etike* bralcu, ki se je prebil samo skozi prvega, hrani presenečenja - formalno jih omogoča že priključitev novih sklopov aksiomov in definicij, ki uvajajo vsakega in ne le prvi del *Etike* - zato še ni nič manj res, da morajo vse nove teze dokazati svojo skladnost s spekulacijami prvega dela o strukturi boga oz. narave. Na nujnost razumevanja narave boga, da bi lahko spoznali naravo afekcij, je merila tudi primerjava idej telesnih afekcij s sklepi brez premis: poznavanje narave boga, kot je pojasnjena v prvem delu, je v *Etiki* nujna premisa za razumevanje vseh tistih idej, ki premise imajo in nam te niso znane. Povsem v skladu s temeljno formulacijo spinozovske epistemologije, da je "spoznava učinkna odvisna od spoznave vzroka"⁵ in metaforo, ki ideje telesnih afekcij "kolikor se nanašajo le na človeškega duha" izenači z manjkajočim formalnim vzrokom sklepa, lahko rečemo, da je vsebina prvega dela formalna premisa poskusa razreševanja zagat z nespoznavnostjo telesnih moči, ki se odvija od drugega dela naprej. Za prvi del in samo za prvi del pa naslonitev na izkušnjo, ki jo zaznamujejo postulati, ne velja; njegov temelj so izključno resnične definicije bistev stvari in univerzalno resnični aksiomi, ki v propozicijah prvega in vseh drugih delov razgrinjajo svojo mrežo učinkov.

V svoji ločenosti od tega, kar jim sledi, se definicije in aksiomi najprej kažejo kot arbitrarne afirmacije, katerih neksus ni razviden, kot inertne intuicije, ki se zgrinjajo vase. Bogastvo opredelitev, ki ga vsebujejo, se izkaže v njihovih učinkih: poprej izolirane trditve v dejanju svojega povnanjanja vzpostavijo mrežo medsebojnih razmerij. Njihova povnanjanja, propozicije, ki trdijo, da so zgolj nujni učinki apodiktične narave začetnih

resnic, morajo svojo izvedeno naravo dokazati. Nerazvidnost njihove resničnosti ustvarja razcep med tem, kar je neposredno resnično, in tem, kar je samo mogoče posredno resnično: da bi se prominentnost propozicij odpravila, je potrebna pojasnitev njihovega nastanka, ki priznava definicije in aksiome za svoj edini formalni vzrok. Dokaz, drugi moment notranjega gibanja produkcije spoznave, je v *Etiki* povsem odvisen od uspešnosti poskusa logične razvezljivosti propozicij v začetne evidence; je vračanje vase tega, kar se je v propoziciji povnanjilo. S tem ko propozicijo negotovega izvora razveže v njene elemente in med že dokazanimi teoremi pokaže na tiste, ki sestavljajo logične premise sklepa, dokazi razcep preoblikujejo v zev. Krog eksplikacije imanentnih razmerij, konstitutivnih za pojmovanje enotnosti teoremov v osnovi izpeljevanja, se z dokazom sklene. Novodokazani teorem se polnoveljavno pridruži že dokazanim in neposredno resničnim, v dokazih, ki sledijo, je lahko tem enakovreden vir sklicevanja. *Mos geometricus* se tako kaže kot samodejni mehanizem, udejanjenje Spinozovega koncepta "*automa spirituale*"⁶, ki iz svojih začetnih resnic generira veliko drugih in jih razgrne v obsežno mrežo notranje neprotislovnih trditev.

Odlika tako zastavljenega ustroja misli je njegova samodejnost. Implicitna predpostavka, na kateri sloni njegova trdnost, je, da je vsa vsebina dolgega niza propozicij in korolarijev, ki ga sestavljajo, dejansko že vsebovana v definicijah in aksiomih; in narobe, v propozicijah in korolarijih naj ne bi bilo ničesar razen tega, kar je v nerazvidni obliki vsebovano že v začetnih resnicah. Dokaz je konec koncev prikaz istovetnosti vsebine podlage izpeljevanja in vsebine proizvedenih propozicij, rekurzivno izpeljevanje, ki začetne aksiome in definicije bralcu kasneje ponuja v prepoznavanje kot nujne vzroke generacije tega, kar je predmet dokaza, pri čemer so razlogi, ki jih najdejo demonstracije, že vnaprej postavljeni kot njihovi vzroki.⁷ Zgradba *Etike* mišljenje bralca podredi avtomatizmu izmenjave dveh njenih momentov: procesu sintetiziranja novih sodb in procesu analize njihove vsebine glede na že dokazano. Razgrnitev logičnih premis pro-

pozicij se skrči na ugotovitev njihove skladnosti ali neskladnosti z edinimi formalnimi vzroki, ki jih *Etika* priznava v procesu svoje samoeksplicacije.

Dinamika geometrijskega načina dokazovanja je strnjena v napetosti, ki jo ustvarja načelna različnost statusov definicij in aksiomov na eni strani ter propozicij na drugi, neenakosti neposredno in posredno resničnega, ki jo opredeljuje različen formalni status elementov diskurzivnosti geometrijskega dokazovanja. Pravila formalnega mišljenja lahko propozicijo, ki je v nizu še tako odmaknjena od samorazvidnih teoremov in pri tem posredovana z vsebino mnogih drugih propozicij, ponovno zgrne v podlago izpeljevanja. Dokaz nenazadnje kaže le neizvirnost teoremov, ki so njegov predmet, njihovo popolno odvisnost od logičnih antecedensov, in s tem opozarja na nebistvenost njihovega prispevka. Vzvrtna usmeritev dokaznega gibanja zatrjuje fiktivnost transcendiranja že znanega v propozicijah, na katere naletimo, fiktivnost doživetja novuma, ki ga za bralca pomeni srečanje z vsako še nedokazano trditvijo. Dokaz, ki ji sledi, realnost tega umisleka razgradi tako, da perspektivo branja sprevrne: bralca odvrne od opazovanja ločenosti propozicije in jo posreduje z realnostjo tistega, kar, kolikor je postavljeno kot formalni vzrok vseh propozicij, subsumira prominentnost vsake novosintetizirane propozicije. Razkrivanje slutenj posledic, ki jih odpira vsaka nova propozicija zapreči rekurzivnost dokaznih korakov - opomin pred skušnjava prehitrega napredovanja, ki spregleda, da gre pri propoziciji zgolj za stavo, da je teza v njej dana šele v presojo. Novumu sledi povabilo k njegovi razčlenitvi, ki - če je uspešno - lahko le utrdi realnost izhodiščnih opredelitev, šele s tem pa povratno tudi realnost teze propozicije, ki obvelja za deducirano. Dokazi ponujajo bralcu propozicije kot izraze součinkovanja tez vsebovanih v korpusu definicij in aksiomov, in narobe, definicije in aksiome ponuja kot edine formalne vzroke propozicij, pri čemer ne kaže pozabiti, da izenačitev definicij in aksiomov s formalnimi vzroki propozicij velja samo, če so prvi vzroki doseženi smotri finalizma rekurzivnega dokaznega gibanja, finalizma, ki je diametralno nasprotje podobi nesmotrne

samoreprodukcije imanentnih vsebin aksiomatske podlage v izpeljanih teoremih.

Opisanemu modelu zgradbe *Etike*, ki njeno gibalno identificira v delitvi na neposredno resnične in dokazano resnične teoreme, ni težko dokazati omejitev in izjem ki pokažejo na njegovo reduktivnost glede na kompleksnost dejanskega stanja: ne gre le za postulate, ki se v drugem delu priključijo definicijam in aksiomom; prav tako ne gre za to, da kar nekaj dokazov sestoji preprosto iz označitve tistih definicij in aksiomov, iz katerih je propozicija razvidna - prvi med vsemi tovrstnimi dokazi je prav dokaz prve propozicije prvega dela, dokaz, ki znotraj predlaganega modela označuje nastop propozicijskega niza nasploh, t.j. drugega od tega, kar je po sebi resnično: njegova drugost se prav z opustitvijo vsakega dokaza v strogem pomenu besede že na njegovem začetku izkaže za lažno, domnevni razcep pa za prehod, ki s sugeriranjem redundantnosti dokazov zanika ostrost razlike. Ta ugovor sicer omaje trdnost ločevanja posredno in neposredno resničnega, vendar tako, da utrdi podobo *Etike* kot samoeksplicativne dedukcije, ki najdene razloge dokazov istovesti s prvimi vzroki tega, kar je predmet dokaza.

Omenjeno identifikacijo zadene šele ugotovitev M. Gueroulta,⁸ ki je opozoril na to, da je v *Etiki* veliko število dokazov z zvajanjem na nemogoče. Kritika ne izključuje prvega dela: med približno 40 dokazi prvega dela *Etike*, jih je naštel kar 15 prek *reductio ad absurdum*. Ko jih Gueroult kot gibanje navznoter zoperstavlja gibanju navzen genetičnih definicij, svojo v bistvenih potezah afirmativno razlago *Etike* z njo samo pomakne na sam rob stališča, ki genetične definicije še lahko prepozna kot edino podlago njenega razvoja: dokazovanje z zvajanjem na nemogoče se zadovolji s tem, da pokaže le na notranjo protislovnost podmene, ki je privzeti nasprotna, in ne seže do pozitivne identifikacije tez, ki so dano propozicijo nujno proizvedle. Analizem dokaznega gibanja v teh primerih ne doseže temelja sintetičnega gibanja propozicij. Med razlogi, na katere se opirajo dokazi, in formalnimi vzroki propozicij zazeva razmik, ki omaje

trdnost dedukcije, oz. jo razume tako široko, da dopušča dvome o tem, ali navedeni genetični teoremi brez dodatnih implicitnih podmen dejansko zadostujejo za deduktivno utemeljitev celotne zgradbe.

Nepopolnost, ki jo v dokazovanje vnaša pogosto poseganje po zvajanju na nemogoče, se reflektira v homologiji vsebine misli in njene forme, na kateri igra struktura *Etike*, še posebej če z *Etiko* mislimo predvsem na njen prvi del. Več kot očitno je, - in opis formalnih mehanizmov geometrijskega načina dokazovanja, ki so puščali vnemar njihovo materialno resnico, je zadosten dokaz za to - da filozofski doseg Spinozove rešitve epistemoloških iskanj, sloni na zaostritvi metodološkega vprašanja, vprašanja kriterijev njene veljavnosti in formulacij tez, kot tudi dokazov zanje, ki je tako rigorozna, da vsiljuje podobo skladnosti "vsebine" in "forme" misli. Dobro znani imanentizem v *De Deo*, ki trdi, da "vse, kar je, je v bogu",⁹ da je "bog imanentni, ne pa transientni vzrok vseh stvari",¹⁰ ne velja samo na ravni njene "vsebine", temveč, kot je pokazala analiza modela geometrijskega dokazovanja, se vsiljuje tudi kot karakterizacija formalnih postopkov, ki "vsebino" prikazujejo: podmena in podoba, ki vzdržuje dokazno strategijo geometrov v *Etiki* je, da je na formalni ravni v njej vse, kar je, dano že z začetnim sklopom definicij in aksiomov: imanentizem aksiomatskega ustroja. Če sta bog, "substancia neskončnih atributov" (E, I, def. 6) in sklop samorazvidnih nujno resničnih trditev prva termina analogije, potem je propozicijam, ki so v drugem in se po njem pojmujejo homologna Spinozova opredelitev modusa. Razmerje samorazvidnih in dokazanih teoremov je analogno razmerju med substanco in modusom, kot ju opredelita definiciji I. dela *Etike*:

"*S substanco mislim tisto, kar je v sebi in se pojmuje po sebi, se pravi tisto, česar pojem ne potrebuje pojma druge stvari, od katerega bi moral biti oblikovan.*"

"*Z modusom mislim afekcije substance ali tisto, kar je v drugem, po čemer se tudi pojmuje.*"¹¹

Tako kot se v determinacijah strukture neskončne substance razkroji privid neodvisnosti in zasebnosti delovanja končnega modusa, tako se bralcu dozdeva oposebljena eksistence propozicije po dokazu izkaže za umišljeno transcendenco implicitne vsebine že znanega; tako kot človek, t.j. modus, spozna strukturo nujnih razmerij, od katerih je odvisno njegovo delovanje, vključno s spoznavanjem, samo hkrati z določeno desubjektivacijo in prehajanjem "na stališče nujnosti", tako dokazane propozicije vstopajo v korpus vednosti, na katero se lahko sklicujejo novi dokazi.

Po ovinkih smo se približali srčiki poglavitne kontroverze spinozističnih študij. Mar formalni diskurz *Etike* izraža ontološko razmerje substance in modusa? Ali je res nasprotno, in moramo reči, da je njen formalni mehanizem, avtomatizem označevalcev, tisti, ki vodi igro in v svojih učinkih generira ontološko strukturo? Morda pa med obema trditvama ni izključujočega razmerja in sta na določen način lahko resnični obe? Nagibanje k eni ali drugi strani približuje in odmika realistično in nominalistično interpretacijo. Odgovor na vprašanje, na katerem se še vedno lomijo kopja interpretov, bi terjal natančnejšo analizo, v prvi vrsti temeljito analizo Spinozove teorije definicij, kot jo je podal v nekaterih pismih in v *Razpravi o izboljšavi uma*. V prid jasnejšemu orisu njegovega okvira, lahko za sedaj ugotovimo le še to, da analogija ni vpisana nevtravno: modusa ne opredeli propozicijski niz, temveč je tudi modus tako kot substanca predmet definicijske opredelitve svojega bistva, ali drugače, tudi modus je opredeljen v tistem delu formalne diskurzivnosti *Etike*, ki je homologen substanci.

II.

Prav poskus neprotislovnega pojmovanja popolne razvezljivosti izpeljanih teoremov v samorazvidne resnice sproža paradoks, ki je lasten dokazovanju *more geometrico*: če namreč drži,

da je samorazvidnost nekaterih trditev podlaga razvidnosti drugih, potem se zastavlja vprašanje pomena razvezave v vzročno-posledični niz tega, kar je po predpostavki samo neposredno razvidno. Razgrnitev vsebin definicij in aksiomov lahko osmišlja le možnost preseganja danega in manifestiranja nečesa, kar je bilo pred tem zastrto. Vzvrtni učinek takšnega sklepanja na spoznavno vrednost deduktivne podlage je omejitev njene samorazvidnosti in dopuščanje možnosti nastopa učinkov v propozicijah, ki transcendirajo njeno vsebino - kar vse nasprotuje temeljnemu načelom in podmenam dokazovanja v okviru aksiomskega sistema. Da bi dokaz odpravil dozdevek preseganja že znanega, mora že znano šele doseči. Dozdevek transcendence je vzajemen. S tem ko dokaz vsake propozicije kaže na njene premise, vzvrtno nujno utrjuje tudi njihovo resničnost. Razmerje med obema osnovnima razredoma členov geometrijskega dokazovanja *Etike* lahko potemtakem dialektiziramo: absolutizacijo samoopiranja logične predhodnosti definicij in aksiomov glede na teoreme, ki so iz njih izpeljani, lahko razumemo kot diskurzivni učinek, ki je proizvod dokaznega gibanja.

Uvodna ugotovitev o nepolemičnem značaju *Etike* je s tem že veliko oprijemljivejša: če so predmet definicij opredelitve nekaterih temeljnih pojmov (vzrok samega sebe, končna stvar, substanca, atribut, bog, svoboda, ipd.), predmet aksiomov pa razmerja, ki v nobenem primeru ne morejo biti neresnična, je jasno, da prikazi teorij drugih avtorjev v obeh nimajo svojega mesta. V skladu s predpostavkami notranje členitve geometrijskega načina dokazovanja se tisto, česar ni v izhodišču, ne more manifestirati tudi v propozicijah, korolarijih in dokazih.

Za potrditev domneve zadošča že hiter prelet teh členov v vseh petih delih *Etike*. Vase zgrnjena dokazna struktura *Etike*, ki se ob priznavanju neposredne resničnosti nekaterih trditev, edine njim vnanje entitete, zgrajuje le na obče priznanih logičnih pravil mišljenja, izključuje vsako neposredno dialoško razmerje s filozofsko tradicijo in s sodobniki. Zavrnitev velja obema aspektoma dialoga, tako kritičnemu pretresu tradicijskih pristopov, kot tudi

afirmativni recepciji tez, za katere resničnost bi jamčila tradicija sama, vsem znano ime, njegova avtoriteta. Razgrinjanje misli *more geometrico* pri Spinozi ni le metoda, ki dovoljuje prelom s filozofskim izročilom, marveč ga uzakonja kot edino izhodišče resnične filozofije. Po drugi strani je filozofijo po zgledu geometrov mogoče razumeti kot dispozitiv, ki je zgrajen prav na nujnosti preloma z vsakršnim navezovanjem ali nadgrajevanjem te ali one šole mišljenja in s tradicijo zgodovinsko-dialoške produkcije vednosti nasploh, ki je bila v njegovem času, čeprav ne reflektirano kot pojem same sebe, še kako delujoča. Način dokazovanja, ki za merilo resničnosti svojih trditev priznava le načelo njihove dokazljivosti z vsemi predhodno že znanimi trditvami, kar vse se navsezadnje zvede na specifično opredelitev samoporajanja neprotislovne strukture, suspendira celotno filozofsko izročilo.

Čeprav organizacija *Etike* radikalen prelom s tradicijo zavestno vnaša v svoje temelje, poskus filozofiranja *ab ovo*, poudarek na enoviti samonanašajoči naravi geometrijskega načina dokazovanja - spinozovstvo zaostritve metodološkega vprašanja nasploh - ki protisholastično naravnani *reductio ad unum* metode zastavi tako, da njena enovitost vključuje prepletanje treh registrov: kavzalni red narave, kavzalni red njenega spoznavanja in predstavitev njunega razmerja, ne implicira nujno tudi izvirnosti tez, ki so na ta način predstavljene; prav nasprotno, isti dispozitiv, ki odpravlja nujnost obračunavanja z nasprotnimi pojmovanji, hkrati pušča tudi veliko svobodo prevzemanja tez iz raznorodnih virov, ne da bi ta prisilil k prevzemu širših konsekvenc izvirnega konteksta. Posameznim tezam *Etike* lahko najdemo pandan v različnih delih in segmentih filozofske dediščine, ki so morda v resnici bili njihov vir, ne da bi s tem tudi izmerili zamik, ki njihov izvirni pomen ločuje od pomena, ki ga je "ista" teza prejela z vključitvijo v samonanašajočo strukturo *Etike*.¹² Druga stran notranjosti kriterija resničnosti sami resnici, na katerem temelji njena osamosvojitve bremen filozofskega nasledstva, je namreč prav njegova legitimacija sinkretizma v poseganju po virih, ne da bi to nujno pomenilo zapadanje tradiciji.

Mimo tega, da so v Spinozi videli filozofa, ki v razvoju zahodne civilizacije reprezentira vdor vzhodnjaškega mišljenja, so v njem ugledali nadaljevalca Platona in še bolj Plotinove teorije emanacije; Spinozovo metodologijo so razbirali v odstopanjih od Aristotelove; Spinozova etična drža je bila predmet primerjav s stoično; po Descartesovem preboju sholastične paradigme znanosti naj bi Spinoza poosebljal ponovni padeč v njene miselne okvire; tisti spet, ki so stavili na židovsko in arabsko tradicijo, so imeli pri iskanju korenin spinozovstva na voljo širok razpon poudarkov, ki segajo od zgodnjih kabalistov do mislecev visokega srednjega veka; nazadnje velja omeniti še tisto usmeritev komparativnih filoloških študij, ki zgodovinsko perspektivo nastajanja spinozovstva postavijo v renesanso. Ta smer v Spinozi vidi zakasneli odmev renesančnega mišljenja, ki ga največkrat zastopata Galileo Galilei in Giordano Bruno. V široko razprostrti pahljači imen in usmeritev, katerih vplive naj bi bilo zaslediti v spinozovstvu, manjkajo še glavni protagonisti XVII. stoletja: nobenega dvoma ni, da je poleg Descartesa Spinoza zelo dobro poznal tudi dela Bacona in Hobbsa.

En izmed najdoslednejših poskusov, da bi k interpretaciji Spinozove misli pristopili s pomočjo historično filološke metode, je delo H. A. Wolfsona.¹³ Njegove obsežne raziskave slonijo na podmeni, da je Spinoza poleg židovskega in latinskega jezika poznal tudi mnoge moderne jezike (španščino, portugalščino, holandsščino, francoščino in - po Wolfsonovem mnenju - morda tudi italijanščino, flamščino in nemščino). Spričo te podmene je po njegovem mnenju za presojo morebitnih virov Spinozove filozofije treba upoštevati arabsko in židovsko produkcijo, arabske komentatorje Aristotela, pisce v latinščini iz obdobja starega Rima, srednjeveške in renesančne sholastike (poleg tiskanih tudi rokopisne vire). Izhajajoč iz ohranjenega popisa knjig v Spinozovi zasebni knjižnici in domnev o tekstih, za katere lahko z večjo ali manjšo verjetnostjo domnevamo, da jih je Spinoza poznal, je H. A. Wolfson zastavil enega najboljšežnejših poskusov določitve knjižnih virov, ki naj bi bile izhodišče Spinozove predelave in preoblikovani nastopajo v njegovih delih.¹⁴

Zato ni naključje, da je Wolfson v uvodnem poglavju svoje sedaj že klasične študije o Spinozi z naslovom *Behind the geometrical Method* za ponazoritev zastavljene naloge posegel po prisposodbi puzzla.¹⁵ Puzzle je igra, v kateri moramo nepregledno množico poslikanih izrezkov med seboj podobnih nepravilnih oblik razmestiti v mozaik tako, da oblikuje vnaprej dano podobo. Igralec se pri tem lahko opira na dve vrsti načeloma neodvisnih meril ustreznosti svojih izborov komplementarnih izrezkov: igra lahko na ujemanje barvno-figurativne vsebine izrezkov z delom danega vzorca in na formalno-sintaktična skladnost izrezkov. Pravilnost končne rešitve, ujemanja izvirnika in reprodukcije, je odvisna od pravilne uporabe obeh. V prisposodbi izrezki sestavljanke reprezentirajo mesta v tekstih, ki jih je Spinoza imel možnost spoznati, zgled, ki ga s pravilno razporeditvijo izrezkov moramo reproducirati, pa nadomešča nam znano besedilo *Etike*. Podmena prisposodbe je, da je *Etika* povsem neizvirno delo, kompendij elementov heteroklitnega izvora.

Kar zadeva spoznavanje virov, na katere se je Spinoza naslonil pri svojem pisanju, je tako zastavljena in eruditsko opravljena raziskava nedvomno lahko v marsičem zelo ilustrativna in poučna, vendar se spušča v nevarnost, da na račun vneme, s katero se posveča posameznim filološkim presojam, spregleda in zato tudi opusti evaluacijo teoretske razsežnosti spinozovskega dokaznega postopka. Prisposodba puzzla v nekaj točkah odstopa od problema, ki naj bi ga ponazorila: ne gre samo zato, da je pri sestavljanke množica izrezkov, ki so na voljo enaka tisti, ki oblikuje končno podobo, medtem ko to za raziskavo virov *Etike* ne velja; odločilnega pomena je ugovor, da metafora sestavljanke spregleda najbolj specifični moment spinozovstva: genetičnost njegove metode, sovpadanje "oblike in vsebine" v njeni predstavitvi, ki jo v metafori neustrezno nadomesti do podobe ravnodušen razrez. Sprevid dokazuje, da poskus genealoške reprodukcije proizvede nov izvirnik, ki se poraja v različnih podobah tega, kar zgrešeno velja za nesporen in edini zgled.

Zoper Wolfsonovo pomanjkljivo argumentacijo njegovega zapostavljanja spinozovske metodologije je treba vztrajati pri

načelu, da je za končno oceno izvirnosti ali neizvirnosti Spinozovega dela ključnega pomena prav evaluacija načel, ki urejujejo poenotenje raznorodnega v Spinozovi misli. Neposredna primerjava vsebin posameznih formulacij v virih in pri Spinozi ostaja nujno zaslepljena za različnost učinkov "istega" v refilozofikaciji Evklidovega zgloda.

Tehtnost rezultatov tako zastavljene filološke raziskave, ki počiva na dveh podmenah, prvič, da je rekonstrukcija Spinozovega razmerja do filozofskega nasledstva mogoča in drugič, da nam njeni rezultati lahko ponudijo pomembne uvide v jedro Spinozove filozofije, ostaja slej ko prej sporna. Četudi bi sprejeli prvo od obeh, ni jasno, v čem bi nas ta lahko približala pojasnitvi Spinozovega vztrajanja pri redu in metodi, ki je za Wolfsona preprosto vnanja vsebini njegove misli. Vsekakor bi s tem interpretativnim načelom kršili Spinozov napotek bralcu, takšnega, kot je razviden iz same strukture geometrijskega dokazovanja: naj se pri branju *Etike* opre zgolj na samo *Etiko*.

Napotka v *Etiki* sicer ne najdemo v eksplicitni obliki, zato pa ga lahko najdemo v *Teološko-politične razprave* (*Tractatus Theologicus-politicus*), ki je s svojim nastajanjem Spinozovo pisanje *Etike* prekinil in ločil na dve obdobji.¹⁶ V VII. poglavju *Teološko politične razprave*, kjer Spinoza pojasni metodologijo interpretacije biblije ob pomoči same naravne luči razuma, se nahaja tudi najkonciznejša formulacija temeljnih načel njegove hermenevtike. "Torej moramo spoznanje vsega, oziroma skoraj vsega, kar je vsebovano v bibliji, pridobiti izključno iz same biblije, tako kot spoznanje narave iz same narave."¹⁸ Analogija med raziskovanjem narave in biblije pa ni brez zapletov. Obe je treba spoznati genetično prek njihovih vzrokov. Tako kot je pri spoznavanju narave potrebno opisati "zgodovino narave", moramo po Spinozovem mnenju tudi glede Svetega pisma spoznati resnično zgodbo njegovega nastanka.¹⁸ Medtem ko je več kot dvomljivo, ali lahko "zgodovino narave" prevedemo v razloček med pojmom *natura naturans* in *natura naturata*, pri razlagi biblije dvome o možnosti stroge vzporednice razprši že njegova eksplicitna zahte-

va po poznavanju jezika in življenja njenih zapisovalcev. Nekoliko dlje naprej v istem poglavju Spinoza biblijski eksegezi pomena (kar v bibliji lahko spoznamo, ni tako kot v filozofiji narave resnica stvari, temveč njen pomen) eksplicite postavi nasproti Evklidovo geometrijo in vse druge zapise, ki govorijo o tako jasnih stvareh, da za njihovo razumevanje zadostuje že okorno poznavanje jezikov, v katerih so zapisane. Zanje ni potrebno spoznavanje "življenja, učenja in navad avtorja kot tudi ne jezika, naslovnika in časa, v katerem je pisal, usodo knjige in njenih različnih branj ter tega, po čigavi odločitvi je bila potrjena"¹⁹, kar vse je potrebno pri interpretaciji biblije. Prav zaradi neistovetnosti metode preučevanja resnice narave in metode preučevanja pomena zgodovinsko determiniranega zapisovanja moralnih nauk, ki se ne more izogniti vprašanju zgodovinske geneze njegovega aktualnega pomena²⁰, zaradi neistovetnosti predmeta *Etike* in *Teološko politične razprave*, matematizma, ki ustvarja predmet po svoji meri in matematizma kot orodja v analizi zastavljenega predmeta, Spinoza ob koncu predgovora k traktatu doda opozorilo, ki "ljudstvu in vsakomur, ki ima njemu enake afekte", odtegne vabilo k branju.² Podobno vabilo bi v *Etiki* zaman iskali.

Interpretacija, ki spinozovstvo razkroji v njegovih zgodovinskih filozofskih virih, pušča vničar razsežnost, ki ji je Spinoza prisojal največji pomen. Spinozov dolg do tradicije nikakor ni sporen, vprašanje, ki se zastavlja je nasprotno, kako lahko raznorodni elementi v spinozovstvu ne le soobstajajo, temveč tvorijo miselno stavbo, ki še vedno velja za enega od zglede, če že ne trdnosti, pa vsaj doslednosti in urejenosti? Poskusi odgovora na to vprašanje se postavljajo onkraj razpravljanja o Spinozovem sinkretizmu, na raven, ki si vprašanje specifičnosti križišča razlik Spinozove misli zastavlja kot vprašanje njemu lastne diskurzivne prakse, postopka, ki neomejeno križanje različnih tradicij omogoča tako, da hkrati s tem zavrne očitek sinkretizma. Razprava o vlogi filozofskega izročila v njegovi filozofiji, ki se omeji na primerjalno filološko analizo posameznih tez, tvega, da zaradi pozornosti, ki jo namenja partikularnemu, prezre obče, ki par-

tikularnemu nastop šele omogoča, t.j., da prezre moment, kjer je Spinozov dolg do tradicije največji in ga - v nasprotju z vsemi domnevnimi izposojami, prevzemanji in predelavami - tudi ne skuša prikriti; geometrijski način dokazovanja pač ni Spinozov izum.

Četudi mu ne moremo pripisati zgodovinskega prvenstva v uporabi geometrijskega načina dokazovanja prve filozofije²², je *mos geometricus* šele z monumentalno zgradbo *Etike* pridobil zgled, ki se mu od njegove objave vsi vpleteni v razpravo o dokazni moči geometrijskega dokazovanja in njegovi primernosti, da postane model univerzalne znanstvene metodologije, niso mogli izogniti. Nanjo je v svojem obsežnem članku, posvečenem Spinozi, v *Zgodovinskem in kritičnem slovarju* opozoril že Pierre Bayle.

Slovar, ki je z letnico svojega izida (1697) natanko dve desetletji odmaknjen od leta Spinozove smrti, prinaša v veliki meri sprejemljiv povzetek nelagodja dotedanjih odmevov na misel amsterdamskega Žida, razpetih med spoštovanje strogosti njegovih izpeljav in kreposti njegovega življenja na eni strani in med zgroženostjo nad brezsravnostjo njegovega koncepta boga na drugi. Že takoj na začetku članka, ki je kasneje postal najpomembnejši vir recepcij Spinoze v naslednjem stoletju, je Bayle Spinozo imenoval "*athéiste de système*", ki uporablja "*povsem novo metodo*".²³ Osrednja Baylova teza je, da gre Spinozo razumeti kot najnovejšo enačico panteističnih teženj filozofije enotnosti substance, ki sporadično nastopa v vsej zgodovini filozofije in religije, od daljnovzhodnih nauk, preko pred-sokratikov in stoikov, vse do renesančnih mislecev. Njegova izvirnost je po Baylu v tem, da je za nedorečene anticipacije "*panspinozovstva*" v svetovni zgodovini dognal enovit miselni okvir; Bayle poudari neizvirnost Spinozovih pglavitnih tez, vendar tega ne stori za ceno popolne izenačitve z vsemi panteističnimi predhodniki. Ločnica, ki Spinozo odmika od gole ponovitve starih vsebin, je zanj njihova nova strukturiranost.

Že Bayle je torej nejasno slutil, da se stare, že izrečene vsebine, preoblikujejo "v povsem novi metodi", ki znanim stališčem daje nov pomen. Spričo razloga, ki ga je ponudil sam, njegove kritike domnevnih primerov spinozovstva *avant la lettre*, ki se jih v svojem članku večkrat loteva namesto samega Spinoze, ne morejo zadeti svojega resničnega cilja.

Uporaba metode geometrov za potrebe filozofije dejansko kaže paradoksalne lastnosti: je element, pri katerem je njegov dolg preteklosti najbolj v ospredju, obenem pa je tudi element, ki bralca in interpreta odvezuje od raziskovanja zgodovinskega konteksta "sposojene" teze. Metode seveda ne moremo preprosto postaviti ob bok vsem drugim izposojam. V *Etiki* nima določljivega mesta, ker prežema vsako. Zato lahko deluje kot dispozitiv, ki določa preoblikovanje prevzetega in njegovo reartikulacijo v novem kontekstu. Izvzetostim metode iz sestavnih delov *Etike* in težavnosti določitve njenega mesta glede na zunanost/notranjost njene vsebine sledimo tudi v sami formulaciji naslova in podnaslova, v tistem delu besedila knjige torej, ki po Spinozovem lastnem štetju ni vključen v nobenega izmed njenih petih delov: "*Ethica. Ordine Geometrico demonstrata, et in quinque Partes distincta, in quibus agitur*," itd. Zdi se, kot bi že vmesnost mesta evociranja metode med naslovom-imenom knjige in njeno vseprisotnostjo v nadaljevanju, med metaravnijo imena objekta (tega ločevanja Spinoza ni nikoli prekršil tako, da, z izjemo naslovov posameznih delov, kjer se pojavlja v genitivu, se samostalnik "etika" v *Etiki* prvič in zadnjič pojavi v naslovu) in njenim anonimnim delovanjem v njem, pričali o težavnosti določitve vloge in obsega, ki ga je Spinoza namenil geometrijskemu načinu dokazovanja. Če drži, da enovitost metode, ki "po isti metodi... tako, kot da gre za črte, površine in telesa"²⁴ razpravlja o bogu, duhu, telesih in tudi o afekcijah, posreduje med prvo filozofijo, fiziko in etiko, potem je treba takoj dodati, da je njeno posredovanje absolutno. O sebi trdi, da ne potrebuje napovedi in uvodov, ki bi naznanili njen prihod in pojasnile njeno delovanje. Kot adekvatna metoda umevanja nasprotno vseskozi predpostavlj-

ja lastno samorazvidnost in lastno samoutemeljenost. Skratka, učinek delovanja geometrijskega načina dokazovanja na teze, ki privzete iz filozofskega izročila, postanejo gradivo Spinozove filozofije, lahko dojamemo kot dvojno nevtralizacijo. S tem, ko proizvaja samega sebe, tj. vrsto sopripadnih propozicij in dokazov, geometrijski način dokazovanja uzakonja ravnodušnost do tradicije, ki ostaja vnanja samonanašajočemu členjenju. Hkrati s tem pa samorazgrnitev *Etike* ukinja tudi avtonomijo introjicirane tradicije: vsak tradicijski teorem, katerega izvor je ob njegovem nastopu morda še prepoznaven, genetični avtomatizem v nadaljevanju nujno posreduje z vsemi drugimi teoremi, in ga neizbežno subsumira in homologizira v teoretskem univerzumu sui generis. Nepolemičnost, ki bi je bilo mogoče pripisati irelevantni avtorjevi drži in prepustiti v razdelavo mračnim psihologijam avtorja, v tej optiki pozornost usmeri na širši problemski sklop, ki sega vse do temeljnih metodoloških vprašanj.

III.

Predpostavka, na katero je dosedanje razpravljanje bolj ali manj pristajalo in pri tem sledilo prevladujoči recepciji, je bila istovetnost geometrijskega dokazovanja s strukturo *Etike* nasploh. Čas je, da pokažemo na neistovetnost obeh pojmov.

Poleg vsebinske delitve na pet delov lahko v njej brez težav sledimo avtorjevemu členjenju diskurzivnosti na več elementov, ki niso opredeljeni vsebinsko, marveč zgolj formalno-statusno, glede na mesto in vlogo, ki jo imajo v dokaznem postopku. Poleg že opisanih definicij, aksiomov, propozicij, dokazov in postulatov, so tu še korolarij, pomožni stavek, razlaga, poglavje, predgovor, sholija in dodatek. Njihove diferencirane vloge glede na enovitost samonanašajočega napredovanja vednosti v *Etiki* je tudi kriterij njihove pripadnosti dvema velikima skupinama. V prvo se uvrščajo definicije, aksiomi, dokazi, postulati, korolariji in pomožni stavki, ali vsi elementi, ki so udeleženi v avtorepro-

duktivni verigi umevanj, v drugo pa vsi drugi formalni elementi diskurzivnosti. O prvi skupini in njeni notranji strukturi je bilo povedanega dovolj; v nadaljevanju nas bo zanimala predvsem druga.

V primerjavi z elementi prve so elementi druge skupine funkcijsko ohlapneje opredeljeni in prav v tem je njihova skupna razločevalna poteza. Najpogostejši med njimi so sholije, mednje pa prištevamo še razlage, predgovore in dodatke, poglavja in - če smo dosledni - kratko besedilo, ki vpelje II. del in je, zanimivo, v *Etiki* edino brez lastnega poimenovanja. Medtem ko je med nosilnimi elementi geometrijskega dokazovanja mogoče slediti načrtu njihove strogo določene formalne vloge, ki jo diktira struktura metode, je ta pri ostalih mnogo bolj zabrisana. Najtrdneje je opredeljena vloga razlag, ki so rezervirane za krajša terminološka pojasnila definicij²⁵, za stvarna pojasnila²⁶ in rekapitulacije.²⁷ Rekapitulacija je bržkone tudi najustreznejši izraz za opis vsebine poglavij o "*pravilnem načinu življenja*"²⁸, ki nastopijo na koncu IV. dela, edinega mesta v *Etiki*, kjer Spinoza uporabi to poimenovanje. Sestavljajo jih premisleki in sentence, ki so rezultat drugotne elaboracije že dokazanega; v skrajšani obliki je v njih strnjena in povzeta vsebina geometrijsko dokazanih teoremov IV. dela (deloma tudi III. dela) na način, ki naj bi bil preglednejši od njihovega prvotnega, "*raztresenega*" dokazovanja, podrejenega zahtevam metodičnega dokazovanja. Da so poglavja pregledno razporejene parafraze že dokazanih tez, govori kratek napovedni tekst, ki nosi naslov "dodatek". Poglavja so torej le poimenovanja notranjih razdelkov dodatka k IV. delu.²⁹

Formalno-statusno ločevanje diskurzivnih prvin *Etike* v dve skupini ne prenese resnega pretresa svoje doslednosti. Poglavitni razlog nedoslednosti je na eni strani nujnost rabe naravnega jezika, na drugi nemožnost njegove popolne formalizacije;³⁰ Najbolj očitna kršitev rigorozne razmejitve elementov geometrijskega dokazovanja od ostalih je sklicevanje na vsebino sholij v dokazih.³¹ Kljub nekaterim nedoslednostim pa ni mogoče

spregledati cezure, ki elemente geometrijskega dokazovanja ločuje od drugih. Medtem ko so definicije, aksiomi in propozicije praviloma izraženi v enem stavku s skrbno izčiščeno leksiko, ki ne skriva svojih teženj po formalizaciji, se v negeometrijskih elementih dolgovozna reciklacija matrice "razširjene reprodukcije" umakne inovaciji. Slogovno se inovativnost kaže v poseganju po primerih in zgledih³², metaforah in analogijah³³, ki bi jih v skeletni konstrukciji zaman iskali. Inovacija ni samo slogovna; ali bolje, slog v delu, ki si sistematično prizadeva, da bi ga podredil duhovnemu avtomatu uma in se zato loteva obsežnega poskusa formalizacije napredovanja vednosti, ne more biti nevtralna kategorija. Geometrijsko dokazovanje temelji na predpostavki, da so vsi njegovi presežki zaobseženi v podlagi izpeljevanja. Negeometrijski deli členitve³⁴ dodajajo nove; so dodatki drugega reda, ki jih ne moremo primerjati z "dodajanjem" novih propozicij že dokazanim; so brez formalnih dokazov, pri čemer velikokrat sami nekaj dokazujejo in se pri tem ne sklicujejo nujno na že dokazano; geometrijsko dokazane teze na nek način predpostavljajo, hkrati pa odkrivajo in pripustijo k besedi tisto, kar je geometrijsko dokazovanje iz svojih predpostavk izključilo.

Njihova odpetost od skeleta dokazovanja negeometrijske dele na eni strani opredeljuje kot svojevrstne dodatke k trditvam geometrijskega dokazovanja, ki niso položeni v njeno samorazvidno podlago in se v tem smislu ločijo od propozicij. Njihova nezvedljivost na pojavne oblike geometrijskega dokazovanja presežke opredeli kot dodatke in vložke, ki v samonanašanju aksiomatskega sistema nujno pomenijo vdor zunanosti v njeno genetično samorefleksijo. Če drži, da formalno sintaktična pravila argumentiranja genetičnega dokaznega niza omejujejo ali celo odpravijo možnost vnosa avtorske samovolje, ki bi s pojasnjujočimi primerjavami, zgledi in metaforami ponazorila siceršnjo neoprijemljivost njegovih trditev, ima del zaslug za resničnost te trditve tudi slogovna in vsebinska raznorodnost negeometrijskih delov. Vsi elementi retorike, ki so bili izrinjeni iz geometrijskega

dokazovanja, tem burnejše vzniknejo v insertih. Kako torej misliti razmerje geometrijskih in negeometrijskih delov v *Etiki*, kako razumeti samonanašanje geometrijskega dokazovanja v okviru širšega konteksta dokazne strategije, katere del je dokazovanje *more geometrico*? Opredelitev interakcije vložkov in metodičnega dokazovanja se ne more zaustaviti zgolj pri poudarjanju načelno drugotnega statusa negeometrijskih delov, ki bi tako bili v celoti odvisni od rezultatov dokaznega toka, v katerega se umeščajo. Formulacije, ki na začetku dodatka k IV. delu uvaja že omenjena poglavja, ne moremo razširiti na vse negeometrijske dele in trditi, da so zgolj rezultati drugotne obdelave že rečenega, parafraze, katerih resničnostni status je v celoti odvisen od argumentacije, na kateri slonijo, torej nič več kot redundantne vaje v slogu in oddih od prisilnega značaja dedukcije resničnih propozicij za pisca in bralca. Že natančnejši pogled v besedila teh delov pokaže, da stilno svobodna rekapitulacija povedanega ni njihova edina razločevalna poteza. G. Deleuze je z analizo sholij in raznovrstnih odnosov, ki jih sholije vzdržujejo do propozicijskega niza, opozoril na razcep diskurzivnosti, ki po njegovem mnenju terja "*obsežno raziskavo formalnih postopkov Etike in vlogo vsakega posameznega elementa*".³⁵ V analizi vloge sholij, vsebinsko najraznovrstnejšega formalnega člana, je šel Deleuze celo tako daleč, da je postavil hipotezo o soobstoju dveh *Etik*, pri čemer naj bi "*druga*" sestavljala "*vulkanska veriga sholij*".³⁶ V slikoviti označitvi lahko vidimo več kot samo prigradno metaforo. V vulkanski naravi, ki je pripisana sholijam, ne gre le za njihovo mestoma eruptivno silovitost razmisleka in besedišča, temveč bolj za nujno abruptnost njihovega nastopa, ki se linearnemu ustroju deduktivizma kaže kot prelom. Mirna površina razpredanja propozicij se z njimi razmika govorici skladov, sicer skritih v ravnodušnih preplastitvah. Za razliko od korolarijev, neposredno razvidnih nasledkov zadnjedokazanega teorema, sholije niso samo nasledki že dokazanega. Snov, ki jo prinašajo na dan je vulkanskega izvora prav zato, ker se ostro razločuje od tiste, ki tvori strukturo površja dokaznega niza in se v njegovi sredi preoblikuje v prepoznavno strdlino.

Kar v resnici negeometrijske dele konstituira kot drugo geometrijskega dokazovanju ni le slogovna svoboda in metaraven, na kateri se nekateri od teh delov gibljejo, ko povzemajo, napovedujejo in razlagajo propozicije, temveč prikaz prepričanj, ki so v nasprotju z resnico dokazov. Četudi so mnenja samo prikazana in ne zastopana, je nasprotje brez skupne mere. V interkalarnih delih se nasproti samonanašanju reda metodičnega napredovanja predstavi to, kar je iz njega izključeno, zunanost, ki jo je *more geometrico* suspendiral: namesto brezčasnosti resnic dokaznega niza, ki priznava samo logični prejšnji in potem njihovega postopnega spoznavanja, v sholijah privre na dan zgodovinsko proizvedena imaginativnost, vključno z mnenji oponentov. Tezam, ki jih razvija refleksija abstraktno univerzalnega, se v negeometrijskih delih nasproti postavijo bolj ali manj odkrite aniteze, ki jih ni proizvedla refleksija. V njihovem jedru odseva avtonomija zgodovinskih predstav, ki pokaže svojo apriornost, kakor hitro prestopimo meje matematizma. Sholije in dodatki so prizorišče spopada obeh apriorizmov, mesto kjer desubjektivirani diskurz abstraktno univerzalnega sreča vse, za kar si je na začetku izprosil odlog: predstave, imaginacijo, afekcije. Odlog proizvede akumulacijo napetosti med obema vednostima in njun kratek stik, ki spremeni naravo dokazovanja: medtem ko dokazovanje propozicij ohranja možnost razširjene reprodukcije istega, v negeometrijskih delih trči na drugega in se nanj naslavlja. Dokazovanje postane *ad hominem*. *Pars costruens* refleksije abstraktno univerzalnega Spinozove filozofije v negeometrijskih delih zamenja *pars destruens*.

Z redukcijo strukture *Etike* na samoeksplikacijo definicij in aksiomov stoji in pade podoba Spinoze kot asketskega in dolgoveznega pisca, ki ima odklonilen odnos do baročnih retoričnih obratov: v obsežnih opombah pod črto matematizma jih je *Etika* polna. Njihova vsebina terja retematizacijo teze o nepolemičnosti njegove filozofije, ki naj ne bi poznala filozofovega monologa Descartesovih *Meditacij* in dialoškega razpravljanja njegovih *Odgovorov na Ugovore*.

Nesporno je, da težnja po formalizaciji diskurzivnosti daje osnovni ton kohezivnosti dela, vendar s tem očitno niso zaobsežene vse določilnice načrta njene redakcije. Vložki v geometrijsko dokazovanje dokazujejo, da se struktura *Etike* ne izčrpa v izkazovanjih imanentnega učinkovanja začetnih trditev, temveč poleg vase zgrnjenega delovanja aksiomatskega sistema vsebuje tudi nastavke, ki samonanašanje geometrijskih delov vpenjajo v širši kontekst. Interpretacije *Etike*, ki vztrajajo izključno pri njenem geometrijskem delu, jemljejo v presojo le del *Etike* in pri tem ne spregledajo le vsebine dodatkov, temveč tudi možnosti presoje razmerja obeh vrst členov, neidentitete pojmov geometrijskega dokazovanja in - v pomanjkanju boljšega izraza - načrta *Etike*.³⁷

IV.

"*Veritas index sui et falsi*".³⁸ Resnica kaže sebe in lažno. Spinoza koncizno formulira načelo svoje metode že tedaj, ko dokazovanje na način geometrov zanj še ni postalo metoda filozofije. Zapisal ga je že v *Razpravi o izboljšavi uma (Tractatus de Intellectus Emendatione)*, zgodnjem in nikoli dokončanem spisu, ki je nastal pred *Etiko*, ni dokazan more geometrico, s svojim podnaslovom ("...in o poti, po kateri ga najbolje usmerjamo proti resničnemu spoznanju") pa se postavlja v bližino Descartesove *Razprave o metodi*: združevala naj bi ju podmena, da je premislek spoznavne vrednosti metode pred njeno uporabo možen in nujen. Naj spomnimo, da so skeptiki tezi ugovarjali z opozarjanjem na predkritično zablodo filozofije, ki postavlja merila resničnega spoznavanja, pri čemer resničnosti meril, t.j. njihove skladnosti z njimi samimi, sama ne more logično koherentno preveriti. V *Etiki* se teza ponovi v propoziciji in v sholiji, ki ji sledi. Navajamo propozicijo in daljši pasus sholije:

"Kdor ima resnično idejo, ve hkrati, da ima resnično idejo, in ne more dvomiti o resničnosti stvari"³⁹

"A pripomniti velja, da je predhodno pravilo dovolj jasno samo po sebi; vsak, ki ima resnično idejo, namreč dobro ve, da vsebuje resnična ideja največjo gotovost, kajti imeti resnično idejo, ne pomeni drugega kakor spoznati stvar popolno ali najboljše. O tem gotovo ne more dvomiti nihče, razen če misli, da je ideja nekaj nemega kot slika na tabli, ne pa modus mišljenja, namreč umevanje samo. In, prosim, kdo more vedeti, da neko stvar ume, če je ni umel že prej, se pravi, kdo more vedeti, da si je neke stvari v svesti, ako si ni bil v svesti že poprej? Dalje, kaj je lahko jasnejše in bolj gotovo od resnične ideje, kar naj bi bilo merilo resničnosti? Zares, kakor zatrjuje luč samo sebe in temo, tako je tudi resničnost merilo same sebe in lažnosti."⁴⁰

Če teza v *Razpravi* in *Etiki* ni povsem enaka, je bolj kot različnost formulacij temu vzrok sprememba konteksta. Teza, ki je bila v *Razpravi* teoretska refleksija zunanjih primerov organiziranih v skladu z finalistično-analitično metodologijo iskanja, ki je primerljiva z itinerarijem Descartesovih *Meditacij*, se v *Etiki* ohrani, vendar to pot kot najdena refleksija neke prakse, ki je njenemu pojmu predhodna in adekvatna. Merilo njene adekvatnosti je njena proizvedenost: izrečena je v propoziciji in zatorej predmet dokaza. Aporija *Razprave*, kjer je metodološki nauk na ravni izjavljanja v protislovju s samim seboj, se v *Etiki* razreši z obratom perspektive: ideja neskončnega bitja, prvega vzroka vseh stvari, iz katerega bi sledilo neskončno mnogo, je v *Razpravi* samo postulirani rezultat analize idej človeškega duha, ki naj v procesu samoizločanja odstrani vse zmotne in ohrani vse resnične ideje. Razdalja, ki posamezne korake procesa samoočiščevanja duha loči od doseganja te ideje, ostaja skladno z imanentnim kriterijem resničnosti sami resnici, ki ga *de Intellectus Emendatione* načeloma zagovarja, v praksi pa krši, nedoločljiva, dokler ni dosežena ideja, ki je merilo resničnosti in lažnosti vseh drugih idej. Od kod potem vnaprejšnja vednost, ki razgrne načrt svojega iskanja resnične ideje, opiše potrebne korake in našteje svoja sredstva, skratka, od kod možnost, da kaže lažno, ne da bi na svojo resničnost pokazala neodvisno od svojega samorazmejevanja z lažnim, tako kot to zahteva teza?

Idejo neskočnega bitja, ki v *Razpravi* označuje pozitivizacijo konverzije instrumentalne dialektike ciljev in sredstev v sintetizem genetične refleksije resničnega, sovpadanje reda spoznavanja - le-to je v Spinozovi "razpravi o metodi", ne pozabimo, spoznavanje resnične poti spoznavanja in ne spoznavanje same resnice stvari - z redom biti, navkljub v razpravi večkrat izrečeni misli, da je idejo, ki edina omogoča obrat, potrebno doseči "brž ko je mogoče"⁴¹ - Spinoza to med drugim omeni tudi tik pred cezuro, za katero se začenja, kot ga sam imenuje, "prvi del metode"⁴², - nadomešča predvsem obširna analiza vseh neresničnih idej, nedokončana pot, ki ve za svoj cilj, vendar ga kljub temu ne doseže. Misel, da bi *Razpravo* privedel vse do konca fiktivnega dela njenega itinerarija, ko se spoznavanje spoji z redom biti in sledi njegovemu ustroju, ter s tem zaokrožil apartno teorijo metode kot refleksivnega spoznavanja, ki vsebuje merilo svoje resničnosti in je neodvisno od stvari, ki jo spoznava⁴³, je Spinoza opustil in te svoje odločitve do smrti ni spremenil.

Sintetizem metode raziskovanja v *Etiki* se vsaj od dokaza bivanja boga dalje uskladi z redom nastajanja narave; z dokazom bivanja boga sintetizem metode sovpadе z genezo biti. Dovolj obširno smo pokazali, da se po drugi plati normativna moč resnične ideje neposredno manifestira že v definicijah in aksiomih, s pomočjo katerih je dokazan obstoj boga. Čeprav zatrjuje *Razprava* resničnost ideje na več načinov: kot moč duha, da oblikuje resnične ideje, z dokazovanjem, da je za poznavanje bistva Petra potrebna le "ideja Petra", ne pa tudi "ideja ideje Petra", in kljub temu, da je v prvem delu metode, edinem, ki je od načrtovanih štirih delov izčrpno obdelan, pokazala na lažnost nekaterih zaznav, je svoje izhodišče, samo delovanje resnične ideje kot norme opredelitve neresničnih idej, priznavala le napol. Zato je ugovor, ki si ga Spinoza postavi tik pred koncem preliminarnega dela *Razprave*, nadvse resna samokritika, na katero lahko odgovori samo z opominjanjem bralca na red, ki ga edini lahko iztrga dvomu.

"Če pa bi kdo nemara vprašal, zakaj nisem najprej in pred vsem drugim v dolžnem redu pokazal resnice narave - Mar se

resnica ne razkriva sama od sebe? -, mu odgovarjam in ga hkrati opominjam, naj se brani zaradi paradoksov, ki se morda pojavijo tu in tam, zavreči vse to kot lažno, ter ga prosim, naj se mu pred tem ne zdi odveč vzeti v obzir red, po katerem to dokazujemo; tako bo postal gotov, da smo sledili resnici. Prav to je bil tudi vzrok, da sem začel na ta način."⁴⁴

Na vprašanje, ki v *de Intellectus Emendatione* ostaja brez pravega odgovora, oz. kjer je odgovor, ki ga Spinoza daje, možen le s posredovanjem moralične instance, se konsistenten odgovor oblikuje šele v *Etiki*. Prehod duha, ki je *capax veritatis*, k oblikovanju ideje absoluta, norme spoznanja vseh stvari, se v *Razpravi*, kjer osrednje mesto zaseda proces ekspurgacije duha vseh lažnih idej, odigrava predvsem kot *verum index falsi*, ki absolutno samozrcaljenje resnične ideje odloži na trenutek, ko bo dosežena ideja, ki je vir vseh drugih. V *Etiki* se avtoredukcija umakne avtogenezi metode geometrov, ki postane najdeni sintaktični avtomatizem napredovanja spoznanj uma. Razmerje med samozrcaljenjem resnice in njenim osvetljevanjem lažnega se v dokazovanju *ordine geometrico* sprevrne v vzporednost dvojnega imanentnega odnosa: imanence idej vseh modusov v bogu in imanence vseh predloženih propozicij v podlagi aksiomatskega sistema. Zato se metodološka opredelitev kriterija resničnosti spoznanja lahko iz abstraktnega načela *Razprave v Etiki* preoblikuje v rezultat součinkovanja resničnih idej, ki ga - povsem skladno z metodološkimi tezami *Razprave* -, na koncu II. dela proizvede začetni sklop resničnih misli kot svojo refleksijo, kot idejo ideje, refleksijo same prakse razumevanja *Etike*.

V.

Negeometrijski deli oblikujejo resen zadržek proti prenačlenjeni izenačitvi *Etike* z absolutizacijo refleksivnega izkazovanja resnice. Poleg teorije definicijske vednosti, ki bi takšno interpretacijo morala podpreti, in smo jo v tej razpravi puščali ob strani,

sta zanj vsaj še dva nujna pogoja. Prvič, pritrديلen odgovor na vprašanje o zaobseženosti vseh tez zastopanih v negeometrijskih delih v geometrijsko dokazanih teoremi; in drugič, pritrديلen odgovor na vprašanje o zaobseženosti vseh geometrijsko dokazanih teoremov v njihovi deduktivni podlagi. Pokazali smo, da lahko na obe odgovorimo negativno.

Primer kršitve prvega pogoja je omenjena sholija II. dela. Ne kaže namreč spregledati, da gre tekst sholije v dveh pogledih dlje od vsebine propozicije, za katero stoji. Prvič, jasneje izreče dvosmernost raztezanja resničnih spoznav, ki spodnaša arbitrarno absolutizacijo primarnih resnic: kot je res, da so resnične spoznave proizvod refleksije resničnih spoznav, je res tudi, da so spoznave same že refleksije predrefleksivnega: refleksivnemu spoznavanju ni mar za ločitev na zavest in predzavestno, gre mimo njunega ločevanja in nasprotovanja; s svojim nastopom in s svojo logiko, ki napoteva na premislek prvih teoremov, naknadno generira lastno ločevanje zavesti in predzavestnega znotraj racionalnosti diskurza; mehanizem geometrijskega dokazovanja, ki nam kaže vedno nove razsežnosti istega, nam s tem za nazaj neprestano dokazuje, da smo vedeli več, kot smo mislili, da vemo. Veliko lažje kot potrditev razmerja med izpeljanimi in neizpeljanimi teoremi, ki naj bi bili neizpeljani, ker izražajo izvirne in zato neizpeljive resnice, lahko vsebino sholije razumemo kot premislek proizvedenosti domnevno izvirnih teoremov, kot argument za njihovo umestitev v nezavedni kontinuum nujne refleksije duhovnega avtomata, za katerega ideja ni samo nujni vzrok ideje ideje, pač pa je v enaki meri sama že učinek neke ideje. Ideja je za Spinozo od svojega izvira vselej že odmaknjena, vedno je že ideja ideje. Primerjava ideje z nemo sliko na tabli zanika idejo kot umevanju vnaprej dano, v sebi sklenjeno avtonomno entiteto, katere bit bi bila ločena od naše. Prispodoba sholije priznava samo zgovorne ideje: ideje, ki nago-varjajo, ker so nagovorjene. V njihovi zgovornosti je resnica, ki oblikuje gotovost duha. Resničnost idej je neločljiva od njihove zgovornosti ali - rečeno z Deleuzom - izraznosti kot samore-

fleksije njihovega neizgovorljivega vzroka. Zato lahko Spinoza v sholiji doda, da je "predhodno pravilo dovolj jasno samo po sebi" in s tem faktično postavi paralelen dokaz tistemu, podanemu v členu s tem imenom: ker opredeljuje samo genetičnost resnične ideje, propozicija ne potrebuje dokazov in je v tem smislu izenačena z definicijami. Sceptikova neodločenost o njihovi resničnosti ali neresničnosti, ki preži na trenutek cinične sprevernite, ko bo lahko kritiški naivnosti v odgovoru dogmatika postavila vprašanje merila po katerem se je odločil za eno ali drugo, je zavrtna izključno s sklicevanjem na subjektivacijski proces njihove geneze pred sliko (*pictura*). Ideje, stvari, ki se od drugih ločijo po tem, da so izrazne, so tudi same lahko predmet predstave. V razumevanju narave te predstave in drže do predstavljenega se zarisuje tudi ločnica med skepticizmom in Spinozo. Njegovo zanikanje ne velja toliko izenačitvi resničnih idej in slik; zrenje resnice je lahko prikazano kot pogled na sliko, vendar ta za Spinozo ne more biti tihožitje onemelega portreta, ki bi zastavljal uganko svoje skladnosti s predmetom, katerega predstavitev je. Pogled na to specifično sliko ni pogled nevtralnega kritičnega opazovalca, ki bi lahko presojal razmerje slike in njenega predmeta, temveč vzratni pogled po opravljenem delu, privilegij, ki v gledalcu zbudi avtorja. Njegovo prepoznavanje v ogledovani sliki je izkušnja razcepljenosti subjekta, ki si avtorstvo resničnih idej lahko pripiše samo naknadno.

Tudi v formalni členitvi diskurzivnosti je ta interpretacija sholije reprezentirana lahko samo negativno, kot nemožnost reprezentacije. Njeno mesto je v formalno nezaznamovanem razkoraku definicij na začetku *De Deo* z absolutno prvo med njimi, s slovito definicijo "*causa sui*", vzroka samega sebe;

*"Z vzrokom samega sebe mislim tisto, česar bistvo vsebuje bivanje, ali tisto, česar narava se lahko pojmuje samo kot bivajoča."*⁴⁵

Definicija med drugim ali predvsem, odvsino pač od gledišč, definira tudi samo postavljanje definicij in oblikuje okvir deduktivizma. Od ostalih definicij jo loči samonanašanje njenega

predmeta: je nemogoča definicija povzročanja, ki tudi lastno povzročenost zajame kot refleksijo tistega, kar je samemu sebi vzrok; je hkrati opredelitev hkratnosti reflektiranega in refleksije ter definicija razkoraka med obema, definicija lastne istovetnosti in neistovetnosti z drugimi definicijami; odstira in zastira zev, ki vznikne sredi vsakega "je", nenazadnje tistega, ki ga izreče 13. propozicija drugega dela, zadnja pred fizikalnimi in anatomskimi tezami: "*Predmet ideje, ki tvori človeškega duha, je telo ali neki dejansko bivajoči modus razsežnosti in nič drugega*",⁴⁶ "je8", za katerega v nadaljevanju zvmemo, da je vednost, t.j. "*ideja afekcij, s katerimi je telo aficirano*",⁴⁷ in da je "*ideja duha združena z duhom na isti način kot duh s telesom*".⁴⁸

Sholija sega dlje od propozicije še v enem oziru. Refleksija vzročanja privede do pojma neskončnosti, refleksija učinkovanja naleti na svojo mejo, ko se samonanašanje prične nanašati na drugega: v teh primerih učinki niso več samo njegov proizvod in ne sledijo nujnosti reda razumevanja, pač pa izid soočanja dveh nasprotnih redov razlogov. Spričo tega se vsebina propozicije ustavi pri zavesti ideje ali ideji ideje, skratka pri *verum index sui*, šele v sholiji je dodan *et falsi*, ki torišče dokazovanja ponovno pomakne k ravnovesju dvojne odvisnosti vednosti; samozrcaljenje naravne luči razuma mora z ozirom na dostavek svoje drugo narediti kazno kot drugo resnične vednosti, resnična vednost se mora kot taka pokazati imaginarnemu. Samozrcaljenje, ki tega učinka ne more proizvesti, ne more obveljati za resnično.

Etika je more geometrico demonstrata, vendar se univerzalnost njenih dokazov nanaša na prav tako poobčljivo strukturo predsodkov. Spinoza očitno misli na vse negeometrijske dele I. dela *Etike*, ko v dodatku k njemu, rezimirajoč opravljeno delo, trdi: "*Vrhu tega sem ob vsaki priložnosti poskrbel za to, da sem odstranil predsodke, ki bi mogli onemogočiti umevanje mojih dokazov*".⁴⁹ Poglavitna funkcija negeometrijskih delov kot dodatkov na tistih mestih, kjer je za to priložnost, je oporekanje in zavračanje nasprotnih mnenj. Pomembno je poudariti, da moč nasprotnih mnenj in predsodkov ni *a priori* podrejena moči

geometrijskih dokazov. Zato mora v pomoč umevanju dokazov priskočiti tudi odstranjevanje ovir njihovega umevanja. Eden od značilnih postopkov, ki jih Spinoza pogosto uporablja v negeometrijskih delih, je sokratsko pobijanje nasprotnih stališč, izhajajoč iz njihovih lastnih trditev. Trije najobsežnejši negeometrijski deli I. dela *Etike* vključujejo ta pristop ali so v celoti tako grajeni.⁵⁰ Dokazana propozicija je lahko povod za zvajanje na nemogoče stališča oponentov, vendar njena vsebina v teh primerih ni podlaga za ovrženje njej nasprotnega stališča. Zvajanje na nemogoče nasprotnih stališč, izhajajoč iz njihovih lastnih premis, ki se ga mestoma loteva Spinoza, priča o določeni neodvisnosti razmisleka v dodatkih.⁵¹

Dokazno strategijo dodatkov k aksiomatskemu ustroju je mogoče pojmovati kot vzporednico dokazovanja more geometrično. V negeometrijskih delih *Etike* človek, psihološka označitev človekove narave, nastopi veliko preden postane predmet geometrijske vednosti. Že od same pojavitve sholij v *De Deo*, če izvzamemo razlagi k VI. in VIII. definiciji, na samem začetku pojavljanja negeometrijskih delov v *Etiki* nasploh, Spinoza v njih uporablja tudi izraz človek. Izraz nastopi najprej implicitno: "vsi tisti, ki sodijo o stvareh zmedeno in nimajo navade ..., ker ne poznajo ... in ne vedo", nato pa še eksplicitno: "Tako tudi ljudje, ki zamešajo božjo naravo s človeško, zlahka prisodijo bogu človeške afekte, zlasti še, dokler ne vedo, kako nastanejo v duhu afekti. A ko bi bili ljudje pozorni na naravo substance..."⁵² "Danost" resnične ideje oz. naravna sposobnost uma, da si oblikuje "umske instrumente"⁵³, ki so podlaga dedukcije drugih resničnih idej, ima antipod v danosti človeške narave, take, kot pač je v svojem "zdajšnjem in vrojenem stanju nevednosti", ki bi ostalo neokrnjeno, "če ne bi resnica matematike ljudem pokazala drugačnega merila".⁵⁴ Zgled "resnice matematike, ki ji ne gre za namene"⁵⁵ je nasprotje predsodka nasploh:

"Vsi ti predsodki, ki jih hočem tukaj navesti, pa so odvisni od enega samega; zakaj ljudje vobče domnevajo, da tako kot oni delujejo tudi vse naravne stvari zavoljo nekega namena,..."⁵⁶

"Vendar bi dodal še to, da obrača ta nauk o namenu naravo naravnost na glavo; zakaj za učinek mu velja to, kar je v resnici vzrok, in narobe; po tem nauku je poznejše, kar je po naravi prej; in slednjič, ta nauk sprevrča najvišje in najpopolnejše v nepopolno."⁵⁷

Drugo resnice matematike ni brkljarija razlogov, brez najmanjšega notranjega reda. Skladno s tezo, da "neadekvatne ideje slede po isti nujnosti kakor adekvatne ali jasne in razločne ideje",⁵⁸ Spinoza predstavi njihov splošni obrazec delovanja: so zrcalna preslikava reda razlogov matematike; kar je znotraj enega reda vzrok samemu sebi je v drugem učinek tega, kar si predstavlja, da je samemu sebi namen, skratka, *deus sive natura* in človek zamenjata svoji mesti; pojem samoustvarjenega je s tem podrejen namenom, ki njegovo samonanašanje transcendirajo in ga finalistično določijo kot odvisnost od doseganja smotrov. Pojem finalizma, kot je predstavljen v dodatku, ki sklene prvi del, oblikuje protipol njegovih začetnim genitivnih definicij.

Geometrijsko dokazovanje se izkaže za protipol, rekli bi lahko celo protitelo, naravni zavesti vrojenega stanja nevednosti, ki svojo vednost utemeljuje na poznavanju namenov, ne da bi pri tem bilo pozorno tudi na njihove vzroke, kar zameša božjo in človeško naravo. *Emendatio* se sestoji v pritegnitvi pozornosti na naravo substance. To je v svoji najbolj obubožani formulaciji izboljšava duha, ki jo ponuja "resnica matematike": rekurzivnost dokaznega gibanja *Etike* nujno nenehno opozarja na naravo substance.

Dinamika geometrijskega dokazovanja kot protisredstvo, ki učinkuje na poskus univerzalizacije finalizma? Vprašanje, ki se zastavlja, je, v kakšni meri je rušilna moč dokazovanja *more geometrico* posledica premisleka, ki meri prav na maksimiranje tega učinka, v kašni meri torej lahko *more geometrico* razumemo kot dispozitiv, ki je izbran zaradi svoje prikladnosti za polemične namene. Kakšno je razmerje med kaznostjo resničnosti in kaznostjo lažnosti? V kakšni meri velja trditev, da "negeometrijski vložki pričajo o namenu metode"?⁵⁹

Pot, ki vodi k premostitvi toge zoperstavljenosti absolutne neodvisnosti kroga samorefleksije resnice in njegovo instrumentalno podreditvijo namenom, prek priznavanja relativne neodvisnosti soobstoja dveh nizov argumentov privede do teze njune vzajemne manjkavosti in komplementarnosti njunih učinkov. Geometrijski dokazi s tem, ko dokazujejo resničnost propozicije, nujno dokazujejo tudi resničnost predpostavk njene resničnosti. Podobno velja tudi za negeometrijske dele. Ko iz njegovih lastnih izhodišč kažejo na notranja protislovja lažnega, nedvomno utrjujejo tudi veljavnost nasprotne teze. V nasprotnem primeru bi morali zvajanju na nemogoče odreči vsako dokazno vrednost. Oba niza opozarjata na naravo substance. Čeprav se zdi, da je formulacija vzratnega pogleda refleksije: "*Oči, s katerimi duh gleda in opazuje stvari, so namreč dokazi*",⁶⁰ povsem adekvatna le geometrijskemu dokazovanju, mu tudi sklepanje v dodatkih ne nasprotuje: medtem ko geometrijsko dokazovanje zase zahteva neposredno resničnost definicij, ki ostajajo nedokazane, negeometrijski deli pogosto pripomorejo k njihovi utrditvi s kritiko nasprotnih tez - ne da bi njihovo resničnost predpostavljali; medtem ko geometrijsko dokazovanje o predstavljanju in imaginaciji lahko spregovori samo kot o momentih samoeksplicacije resnice, negeometrijski deli prepustijo prostor predstavam, imagianciji in afekcijam. "*Afekcije substance ali tisto, kar je v drugem, po čemer se tudi pojmuje*" znotraj formalne členitve *Etike* ne ustrezajo samo propozicije, temveč morda še bolj njeni negeometrijski deli.

OPOMBE

1. E, II, sch. p. 13
2. E, III, prop. 2, sch.
3. E, II, prop. 28, sch.
4. E, I, App. (str. 128)
5. E, I, Ax. 4
6. Izraz Spinoza uporabi v *Razpravi o izboljšavi uma (Tractatus de Intellectus Emendatione)*: "Pokazali smo tudi, da je resnična ideja enostavna ali sestavljena iz enostavnih na tak način, da kaže, kako in zakaj nekaj je oziroma je nastalo; pokazali smo tudi, da njeni predmetni učinki v duši napredujejo skladno s formalnim bistvom njenega predmeta: kar je isto, kot so dejali stari, da namreč resnična znanost napreduje od vzroka k učinkom, le da niso nikoli, kolikor vem, dojeli, kot sedaj tukaj mi, da duša deluje v skladu s stalnimi zakoni in kot neke vrste duhovni avtomat." (*Razprava o izboljšavi uma*, str. 33; v Spinoza: *Dve razpravi*, Problemi- Razprave, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1990) Na ta izraz se navezuje tudi izraz "avtomat brez vsakega duha", s katerim Spinoza v istem delu označi skeptike in tako sklene svojo kritiko. (prim. ib., str. 19)
7. Izenačitev vzroka in razloga je obče mesto kartezijanstva. V *Etiki* ga srečamo v drugem dokazu bivanja boga: "*causa seu ratio*" (E, I, prop. 11, 2, dem.).
8. M. Geroult: Spinoza, Dieu (Ethique, 1), Paris, Aubier, 1968, str. 39-40 in op. 73
9. E, I, prop. 15
10. E, I, prop. 18
11. E, I, def. 4 in 5
12. Teza, da "stari kamni lahko gradijo nove zgradbe" je bila v tistem času široko akceptirana. Poleg Descartesa jo je zagovarjal npr. Pascal (*Misli*, 22-23, str. 41-42). Vendar nova razporeditev, ki daje staremu gradivu nov pomen, dobi pri Pascalu, ki ga zaznamujejo verske preokupacije, drugačen pomen. Medtem ko je šlo Descartesu in Spinozi za razporeditev, ki bi zasedla mesto samih razlogov vednosti, je Pascal "resničnemu redu", ki je predmet razprave med Descartesom in Spinozo, prisojal le stranski pomen, saj je red razuma podredil "logiki srca". "*Nobena človeška znanost ga (reda - op. p.) ne more obdržati. Sv. Tomaž ga ni obdržal. Matematika se ga drži, a ta je v svojem jedru nekoristna.*" (*Misli*, 61, str. 51). Pravi red je Pascal izenačil celo z neredom (prim. *Misli*, 373, str. 153) Spinoza svoje kartezijanstvo, ki zavrača možnost spreminjanja pomena besed, priznava pa možnost njihove sestave v povsem nove pomene,

izrazi v *Teološko politični razpravi* (*Tractatus theologico-politicus*, VII; Geb. III, str. 105 in nasl.). Neprevedeno razpravo navajam po Gebhardtovi izdaji (Spinoza Opera (4 vol.), hrsg. v. Carl Gebhardt, Heidelberg, im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, 1925).

13. H. A. Wolfson: *The philosophy of Spinoza*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 1934, vol. I. str. XIX - 423; vol. II. str. XII-439
14. ib., str. 8 in nasl.
15. ib., str. 3. Ena temeljnih tez knjige, za katero je mogoče reči, da je odločilno vplivala na anglosaško recepcijo Spinoze vse do današnjega dne (prim. T. C. Mark: "*Ordine geometrico demonstrata: Spinoza's use of the Axiomatic Method*" v: *The review of methaphysics*, XXIX (1975), str. 263-286), je ravnodušnost geometrijske metode dokazovanja do ključnih filozofskih tez *Etike*. V tem smislu, ki ga na ravni vsebinskih razlik v interpretaciji dopolnjuje "subjektivno" razumevanje definicije atributa v prvi knjigi, Wolfsonova interpretacija ostro nasprotuje Gueroultovi.
16. O proto-*Etiki* in o nekaterih njenih razhajanjih s posthumno objavljeno redakcijo lahko sklepamo iz poznavanja dveh pisem, Ep. 8 in Ep. 28. V drugem, ki je naslovljeno na Bouwmeestra, Spinoza poroča, da se je dlje od predvidenega zadržal na pisanju III. dela *Etike*. Pove tudi, koliko propozicij III. del trenutno obsega: 80 propozicij. Nam znana verzija jih šteje 59, njim sledijo samo povzetki, IV. in V. del pa skupno štejeta 115 propozicij. Iz tega lahko potegnemo sklep, da poleti l. 1665 (datacija Ep. 28), Spinoza ni napisal niti pol njegove t.i. "praktične filozofije". *Teološko politično razpravo* so izdali z lažnimi navedbami avtorja in tiskarne l. 1670. O tem ali sta med l. 1665 in 1670 deli na obeh knjigah potekali vzporedno, ni ostalo sledov, iz Ep. 75 namenjene Oldenburgu je jasno, da je *Etika* tedaj že vsebovala pet delov, ki so bili pripravljene za tisk: njegova "praktična filozofija" se je bolj razčlenila, kot je to predvideval ob zastavitvi pisanja, ki tudi formalno še sledi kartezijski tridelni delitvi filozofije na metafiziko, fiziko in etiko. Obseg in tema, predvsem pa neposredna polemično politična razsežnost razprave, ki jo je Spinoza izkusil tudi tako, da je doživel prepoved tiskanja in razširjanja knjige ter svoje javno razkrikanje, kar je v liberalni klimi, ki je tedaj vladala v Holandiji, uspelo le malokateri, nemalo prispevalo k dokončnemu oblikovanju *Etike*.
17. TTP, VII; Geb. III, str. 99, 5-8
18. ib.; Geb. III, str. 98, 16-25
19. ib.; Geb. III, str. 101, 26-32

20. Wolfsonov načrt rekonstrukcije *Etike* kaže velike podobnosti s Spinozovo zastavitvijo eksplikacije racionalnega jedra biblije.
21. TTP, praef.; Geb.III, str. 12, 13-14
22. De Angelis (Il metodo geometrico nella filosofia del seicento, Firenze, 1964, str.5) pripiše prvo očitno poseganje po vzoru geometrov Nikolaju iz Amienssa (*De Articuli catholicae fidei*). V tem primeru je bila raba izrazito apologetsko motivirana. O zgodovinski usodi geometrijskega dokazovanja je na voljo obsežna literatura. Poglavitne monografske študije problema, ki se v celoti ali deloma posvečajo Spinozovemu poskusu v okviru renesančnih in novoveških metodoloških iskanj, so poleg omenjene še: Biasutti, Franco: *La dottrina della scienza in Spinoza*, Bologna, Patron Editore, 1979, str. 5-251; Hintikka, Jaakko and Remes, Unto: *The Method of Analysis. Its Geometrical Origins and its general significance*, Dordrecht- Boston, D. Reidel Publishing Company, 1974, str. XVIII- 144; Berti, Enrico: "Le origini del matematicismo moderno", v: *Giornale critico della filosofia italiana*, 1972, str. 337-365; Schulling, Hermann: *Die Geschichte der axiomatischen Methode im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*, Hildsheim-New York, Georg Olms Verlag, 1969, str. 7-199; de Vleeschauwer, Herman J.: *More seu ordine geometricum demonstratum*, Pretoria, Comm. of the University of South Africa, 1961, str. 7-87.
23. P. Bayle: *Écrits sur Spinoza*, ed. F. Charles-Daubert in P.-F. Moreau, Paris, Berg Int. Ed., 1983, str. 21
24. E, III, praef., str. 190
25. Npr. E, II, Ex. def. 3
26. Npr. E, I, Ex. def. 6; Ex. def. 8; E, II, Ex. def. 4 in 5
27. Npr. razlage definicij afektov v III. delu *Etike*.
28. E, IV, str. 317
29. Besedilo celotnega uvoda v dodatek se glasi: "V tem delu podane misli o pravilnem načinu življenja niso tako urejene, da bi jih bilo mogoče pregledati na en mah, ampak so dokazane raztreseno, kakor mi je bilo lažje izvajati eno iz drugega. Tu sem jih zatorej sklenil zbrati in strniti v najvažnejša poglavja." (E, IV, App., str. 317)
30. Na tem mestu bi v razpravljanje kazalo pritegniti Spinozvo pojmovanje jezika kot konstitutivnega dela metodoloških vprašanj filozofije, v kateri je poobčljivost konvergira s spoštljivostjo. Ker bi obširnost in pomembnost vprašanja za presojo metode Spinozove filozofije zaslužila širše zastavljeno samostojno obravnavo, ki presega okvire tega spisa, velja opozoriti samo na nekaj ključnih postavk njegove "filozofije jezika". Spinoza, izhajajoč iz kartezijanskih konceptov, besede strogo ločuje od pojmov in od stvari. Besede so znaki

stvari in so telesne narave. V tem oziru se strogo ločijo od umevanja, ki se pojmuje pod atributom mišljenja (E, II, prop. 49 sch.); besede so telesne narave, vendar jih ne moremo univokno vezati na stvari, ki jih označujejo. Od Descartesa, ki se je nagibal k konvencionalističnemu in arbitrarnemu pojmovanju odnosa med označencem in označenim, Spinoza nekoliko odstopa z podčrtovanjem nezvedljive zunanosti jezika za vsakogar, ki ga uporablja. Pomen besed določa skupnost, ki jih uporablja; spričo tega pripadajo zgodovini in najdenim pogojem vsakogar, ki se jih poslužuje. Dvoumnost pomena besed temelji na različnosti afekcij, ki jih posamezne besede kot telesne stvari, ki so povezane z individualnim spominom, povzročajo v različnih ljudeh (E, II, prop. 18, sch.).

31. Dokaz E, II, prop. 8 se v celoti glasi: "*To pravilo je razvidno iz predhodnega, še jasneje pa se razume iz predhodne opombe.*"
32. E, I, prop. 8, sch.; II, prop. 8, sch., prop. 40, sch., prop. 44, ipd.
33. E, I, prop. 17, sch.; III, praef.; IV, prop. 18, sch., ipd.
34. Izraz je Shmuelijev (Shmueli, Efraim: "*The Geometrical Method, Personal Caution and the Idea of Tolerance*", str. 198; v: Spinoza: *New Perspectives*, eds. R. W. Shanan and J. I. Biro, University of Oklahoma Press, 1978)
35. Deleuze, Gilles: *Spinoza et le problème de l'expression*, Paris, Les éditions de minuit, 1968 (1973), str. 315.
36. *ib.*, str. 318
37. O načrtu se Spinoza večkrat izreče; zanj je načrt opredelitev stvari, ki pred tem izven glave ni obstajala. "*V primeru, če me nekdo vpraša za opis Salomonovega templja, mu moram podati njegovo resnično definicijo, če se nočem šaliti. Če pa imam v mislih tempelj, ki ga želim zgraditi in če iz njegovega opisa presodim, da moram kupiti določeno zemljišče, toliko in toliko tisoč kamnov in določeno količino ostalega materiala, ali mi nekdo zdravega duha lahko reče, da sem napak presodil zaradi tega, ker sem uporabil napačno definicijo.*" (Ep. IX; Geb. IV, str. 43, 1-9); prim. še: IE, 69; Geb. II, str. 26, 15-21), *ib.* 71, (Geb. II, str. 27, 3-9), E, III, prop. 2, sch., str. 194)
38. E, II, prop. 43, sch.; prim. tudi *Tractatus de Intellectus Emendatione*: "*nam veritas se ipsam patefacit*" (Geb. II, str. 18, 2).
39. E, II, prop. 43
40. E, II, prop. 43, sch.
41. *Razprava o izboljšavi uma*, str. 36; prim. tudi str. 20. K temu gre dodati še Spinozovo zatrjevanje, da se raziskovanje najboljšega načina spoznavanja stvari ne bo raztezalo v neskončnost (IE, 30; Geb., II, str. 13, 17-23). Spinoza v dokaz temu zanika slabo neskončnost nalaganja metaravni, kjer bi se vprašanje metode razraslo

v vprašanje metode o metodi, ne zanika pa diskrepance med tem zatrjevanjem in instrumentalnim pristopom, ki poganja napredovanje v *Razpravi* in implicira predhodnost načrtovanja potrebnih sredstev za doseg cilja. Residuum tega analitizma v diskurzivnosti *Razprave* je v *Etiki* napetost med substanco enega atributa in eksistence substance neskončno mnogih atributov, ki se zaključí z dokazom bivanja boga v 11. prop. I. dela.

42. *ib.*, str. 20

43. "*Zako se mora oblika resnične misli nahajati v tej misli sami, brez ozira do drugih; prav tako pa ta ne priznava predmeta kot svoj vzrok, temveč mora biti odvisna edino od zmožnosti in narave uma.*" (*ib.* str. 27)

44. *ib.*, str. 19; prim. tudi Geb., II, str. 18, 1-7. Navedeni pasus odstopa od citiranega slovenskega prevoda in tudi Gebhardtove kritične izdaje v dveh pomembnih točkah. V prvi vrstici "sem" spreminja v "nisem" in v tem sledi popravku, ki so ga vnesli Bruder, Auerbach, Saisset in Koyre. Gre pravzaprav za nadaljevanje odgovora na ugovor, ki si ga Spinoza postavi že v prejšnjem odstavku. Trdilna oblika je v nasprotju s Spinozovim priznanjem, da se stvari loteva po premišljenem načrtu, da bi tako dosegel to, kar je sicer dosegljivo samo po srečnem naključju (prim. *Razprava o izboljšavi uma*, str. 18).

Navedeno mesto je med komentatorji sprožilo kontroverzne interpretacije. Spinoza se je latinščine naučil kasno (po 20. letu), po najnovejših filoloških raziskavah (prim. F. Mignini: *Spinoza*, Bari, Editori Laterza, 1983, str.5-35) pa *Razpravi* celo pripada kronološko prvenstvo med Spinozovimi deli. Traktat naj bi bil po Migninijevem mnenju napisan celo pred *Kratkim traktatom* (*Korte Verhandlungen*), ki je do sedaj običajno prevzemal nase očetovstvo nad deli starejšega Spinoze. Eden od Migninijevih argumentov je prav dejstvo, da je v *Razpravi* Spinozova latinščina najbolj pomankljiva. Vendar v navedenem mestu ne gre le za jezikovno nejasnost. Spinozovo izmikanje jasnemu odgovoru je Gebhartu, za njim pa še Koyreju, ki je prevedel in uredil dvojezično latinsko - francosko izdajo dela, porodila domnevo, da del besedila na tem mestu manjka. Koyre je v svoji izdaji med "*mu odgovarjam*" in "*in ga hkrati opominjam*" besedilo razmaknil in označil daljši manjkajoči del, ki naj bi bil nujen za notranjo skladnost besedila. Tej interpretaciji sledi tudi slovenski prevod. Proti njej je nastopil Deleuze (*Spinoza. Philosophie pratique*, Paris, Les editions de minuit, 1981, str. 151, op.) in mi se mu pridružujemo.

Podobno opozorilo najdemo tudi v *Etiki*: "Tu bodo moji bralci brez dvoma obtičali in se domislili marsičesa, kar nasprotuje mojim izvajanjem. Zato jih prosim, naj gredo z menoj počasi naprej in naj ne izrečejo svoje sodbe, dokler ne prebero vsega." (E, II, prop. 11, sch.) Opozorilo ima v novem kontekstu tudi samo drugačen pomen; prošnja, naj bralci ne izrečejo svoje sodbe nasprotuje zaključkom II. dela *Etike*, kjer Spinoza v dolgi zaključni sholiji, razčleni vsebino zadnje propozicije, ki zanika kartezijansko neodvisnost volje od umevanja. Eden od nasledkov teoretske ukinitve svobodne volje je namreč tudi, "da nimamo svobodne moči, da bi pridržali svojo sodbo." (E, II, prop. 49, sch., str. 183).

45. E, I, def.1

46. E, II, prop. 13

47. ib., prop. 19

48. ib. prop. 21

49. E, I, app., str. 126

50. "To bomo pokazali zlahka, če bomo najprej opazovali, kar priznavajo ti ljudje sami, ... (E, I, prop. 33, sch.). V dodatku Spinoza v izhodišče argumenta proti umisleku človeške svobode postavi trditev za katero meni, da je ne more nihče zanikati: "Dovolj bo, če vzamem za osnovo nekaj, kar mora priznati vsakdo:..." (E, I, App.). Kot je v prenicljivi analizi pokazal A. Koyre ("*Le chien constellation celeste, et le chien animal aboyant*" v: *Etudes d'histoire de la pensee philosophique*, Paris, Gallimard, 1971 (1961), str. 93-102), je vmes-titev v perspektivo oponentov gibalo tudi sholije k 17. propoziciji: "Ne da bi si pomagal s tem pravilom, bom tudi pokazal, da ne spadata ne um ne volja k naravi boga." (E, I, prop. 17, sch.). Spinoza tu podčrta neodvisnost razmisleka, ki sledi, od dokaznega niza.

51. Utemeljitev takšne dokazne metode je Spinoza podal v *Razpravi o izboljšavi uma*: "...namreč to, da bo duh, če vzame v precep umišljeno in po svoji naravi neresnično stvar, da bi jo preiskal, jo doumel in iz nje izpeljal v pravilnem redu vse, kar mora izpeljati, zlahka odkril njeno neresničnost. Če pa je umišljena stvar po svoji naravi resnična, bo duh, ko jo bo vzel v precep, da bi jo doumel in začel iz nje v pravilnem redu izpeljevati vse, kar od tod sledi, nadaljeval uspešno in brez prekinitev..." (*Razprava o izboljšavi uma* str. 24-25). Za Spinozo obstaja dedukcija umisleka, ki zadeva po naravi neresnične stvari in dedukcija umisleka, ki zadeva po naravi resnične stvari. Za našo temo je pomembno, da se za Spinozo prva ne konča s fikcijo, temveč z umevanjem, tj. z umevanjem njene neresničnosti (prim. ib., str. 24). Dedukcije v negeometrijskih delih *Etike* lahko prištevamo k

dedukcijam umislekov, ki za predmet nimajo po naravi resničnih stvari.

52. E, I, prop. 8, sh. 2

53. "sic etiam intellectus vi sua nativa facit sibi instrumenta intellectua-
lia" (*Tractatus de Intellectus Emendatione* Geb., II, str. 14, 4-5),
prim. tudi ib., str. 16, 12-15).

54. E, I, app., str. 128

55. ib.

56. ib., str. 126

57. ib., str. 128

58. ib., II, prop. 36

59. E. Shmueli, op. cit. str 211

60. E, V, prop. 23, sch.